

BERZEVICZY ALBERT, A MŰVELŐDÉSPOLITIKUS

Felkai László

A dualizmus rendszerében vallás- és közoktatásügyi tárcát viselt politikusok között jelentős szerep tulajdonítható *Berzeviczy Albertnek* (Felkai, 1991). Ő ugyanis azon kívül, hogy nem egészen két évig töltötte be ezt a tisztséget, már minisztersége előtt az országgyűlésen képviselőként, azután hosszabb ideig államtitkárként, majd miniszterségét követően haláláig különböző megbízatások végzésével mint államférfi, továbbá a művelődéspolitikai, a történettudomány, a művészettörténet, az esztétika és az irodalomtörténet köréből megjelent írásai révén tudósként is megörökítette nevét.

Életútja miniszterségéig

Berzeviczy Albert 1853. június 7-én született a Sáros megyei Berzevicén a XIII. századig visszamenő nemesi család gyermekeként. Ősei közt említik *Báthory* kancellárját, Mártont, a Paduában tanult humanista Gergelyt. Már fiatalkori irodalmi kísérletei jelzik érdeklődését egyes történelmi kérdések, hasonlóképpen a művészi szép iránt. Ez utóbbi szeretetét anyja oltotta belé. Mély hatást gyakorolt rá a klasszikus ókor műveltsége. Nem véletlenül tett vallomást később, 1915-ben a *Humanizmus és a világháború* címen Bécsben tartott előadásában az ókor tanulmányozásának didaktikai ereje és közvetve a humanista gimnázium mellett.

Államtudományi doktori értekezésének címe: *Rend és szabadság az igazgatásban*. E két elv egyensúlyának kívánalma végigkísérte egész életében, vallva, hogy ez az egyensúly minden művelődés alapjául, egyben saját egyénisége életeleméül is szolgál.

Az 1874-től külföldön (Ausztriában, Németországban, Franciaországban, Belgiumban) tett utazásai, majd rövid Sáros megyei szolgálat után az eperjesi jogakadémián a politika és a jogtörténet tanára (1878–1881). Huszonnyolc éves korában, 1881-ben országgyűlési képviselő lett szabadelvű párti programmal. Kultúrpolitikai tevékenysége is lényegében ilyen minőségében kezdődött el, amennyiben az országgyűlésen a közoktatási bizottság előadójaként szerepelt. *Trefort* minisztersége alatt, 1884-ben nevezték ki a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban miniszteri tanácsosnak, majd három év múlva államtitkárnak. Ezt a pozícióját megtartotta *gróf Csáky Albin* minisztersége idején is 1894-ig. A *Bánffy* kormány idején 1895–1898-ig a képviselőház egyik alelnöke volt. Miniszterségét megelőzően országgyűlési szereplése érdemel mindenekelőtt említést és ennek kapcsán, valamint művelődéspolitikájának gondolatait más formákban kifejezett beszédei és írásai.

Amikor az 1881–84. évi országgyűlési ciklusban képviselőként a nyilvános politikai élet színpadán megjelent, első felszólalásai a *középiskolai törvényjavaslat* tárgyalása során hangzottak el. Ezekben a *Trefort* által tett előterjesztés védelmére kelt a parlamenti baloldal, név szerint a *Herman Ottó* részéről kifejtett „különvélemény” ellenében. *Berzeviczy* kiemeli itt, hogy a törvényjavaslat elfogadása esetén csökkenni fog a tanulók túlterhelése, javul a tanári munka minősége, az iskolák felszereltsége. Visszautasítja az előterjesztés ellen felhozott olyan vádakot, hogy az adminisztratív eljárások megtételét teszi lehetővé az állam részéről, valamint hogy az sérti a felekezetek és a nemzetiségek érdekeit. Kiáll a humanisztikus képzés, a középiskola összes ügyeiben az állam főfelügyelete, az állameszme fokozott érvényesítése mellett. Szükségesnek tartja már csak emiatt is az új rendszabályokat, amelyek a kormány közegeinek ellenőrzési jogát erősítik.¹

Kisebbségi jelentőségű felszólalásain túl gyakran kért szót *Berzeviczy* a VKM évi költségvetési vitáiban. Már mint miniszteri tanácsos adott felvilágosítást az 1886., majd az 1887. évi költségvetési tárgyalások során a műegyetemen, illetőleg az orvoskaron folyó képzés kapcsán elhangzottakra, ecsetelve közben a képviselők által szorgalmazott harmadik egyetem felállításának nehézségeit. Kevesli a budapesti egyetem költségvetését, amely bár a hallgatók számát tekintve a németországi és az ausztriai egyetemek között a harmadik, a ráfordítások tekintetében csak a kilencedik helyen áll.²

Az 1888. évi költségvetés vitájában már államtitkárként az oktatásügy több ágával foglalkozott. A felsőfokú oktatás meg-, sőt túlbecsüléséről tanúskodnak azon szavai, amelyek szerint „... sehol a művelődés fejlődése nem indult alulról, hanem felülről. Az oktatás először felsőbb fokaiban fejlődött ki és csak ha ott a fejlődés bizonyos fokát elérte, indult meg a fejlődés a népnevelési téren is.” Az oktatás ez utóbbi ágáról a *treforti* korszak dicséretéül megjegyzi egyébként, hogy az utolsó években a népnevelés költségvetése fél millióval emelkedett. Hasonlóképpen – az akkor már elhunyt – *Trefortot* védte az 1889. évi költségvetés tárgyalásakor is azzal a váddal szemben, hogy annak politikáját ötletszerűség jellemezte, és hogy nem volt érzéke a nemzeti kultúra iránt. Jogosnak tartotta ugyanakkor azokat az észrevételeket, hogy „sok idegenszerűség lopódzott be” a tankönyvekbe és a tudományos irodalomba.

Az akkori évtizedeknek a *jogászképzést* illető egyik fontos vitakérdésben nem sokkal később úgy foglalt állást, hogy nem lenne célszerű a magyar jog fejlődését tárgyaló magyar jogtörténet tárgyat különválasztani az európai jogtörténettől, helyes, hogy a két tárgykör egy tanszékhez tartozik.³

Új és később is visszatérő eleme *Berzeviczy* oktatáspolitikai gondolatainak a *testi nevelés* felkarolása. Hibáztatja a korabeli gyakorlatot, amelyet „... a szellemi potenciáknak, a szellemi műveltségnek bizonyos aristocratiája” jellemez „a pusztán testi erő és testi tu-

¹ Az 1881–84. évi országgyűlés képviselőházának naplója. X. kötet 376–383. o. az 1883. március 8-án tartott 202. ülésről.

² Az 1884–87. évi országgyűlés képviselőházának naplója. IX. kötet 65, 148. o. az 1886. február 9-i 179. ülésről és a február 13-i 183. ülésről, továbbá XV. kötet 249–250. o. az 1887. február 17-i 324. ülésről.

³ Az 1887–92. évi országgyűlés képviselőházának naplója. III. kötet 159–163. o. és 175. o. az 1888. február 10-i 61. ülésről, illetőleg XII. kötet 135–140. o. az 1889. május 22-i 249. ülésről és 180–181. o. az 1889. május 24-i 251. ülésről. – A kérdés körül zajlott vita nem utolsósorban a Timon Ákos vezette, az egyetemes jogtörténet visszaszorítását célzó, nacionalista irányú törekvések nyomán meg is szűnt később az önálló egyetemes jogtörténeti tanszék.

lajdonságok felett.” E szavaival éppúgy, mint a görög nyelvtanítás szükségtelenségéről tett megjegyzésével a túlterhelés ellen indított harchoz csatlakozott.⁴

Mint államtitkár, nem hagyhatta szó nélkül az 1891-ben előterjesztett törvényjavaslatokat, amelyek közül az egyik – már Csáky minisztersége idején – a *kisdedóvásról*, a másik a tanítói nyugdíjakról szólt. Az előzővel kapcsolatban hangsúlyozta, hogy a bölcsőde- és a lelelencügy nem tekinthető köznevelési feladatnak, annál fontosabb viszont az óvodák állításának törvényes előmozdítása, hiszen a velük foglalkozó törvény segíti a népnevelést. Az óvodák látogatásának a törvényben foglaltak szerinti kötelezettsége csak helyesíthető, éppúgy mint a törvény ama – többek által kifogásolt – intézkedései, amelyek a valláserkölcsei szempontok miatt a „fohász-szerű imát”, továbbá a gyermekeknek a magyar nyelvbe való bevezetését írták elő.⁵

A tanítói nyugdíjakról szóló törvény egyik előnyét Berzeviczy abban látta, hogy már 61 éves koruktól teljes fizetést biztosít a nyugdíjba vonuló tanítóknak.⁶

Terjedelmes emlékiratot nyújtott be Berzeviczy 1891-ben Csáky miniszterhez, rámutatva ebben a népoktatás hiányosságaira, és érvelve a *népoktatási törvény revíziójának* szükségessége mellett. Halaszthatatlanná teszi ezt a tankötelezettség végrehajthatatlansága, a mulasztások megbírságolása körül észlelt anomáliák, a polgári iskolák és a felsőbb népiskolák állapota. Egyéb érvek is a törvény revíziója mellett szólnak, így például nincs kimondva a régi törvényben a testgyakorlás kötelezővé tétele a leányiskolákban, a tanítónőképzőkben, de az sem, hogy a felekezeti iskolákban is csak szabályszerű fegyelmi eljárással mozdíthatók el a tanítók, vagy hogy az egyházi hatóságok is függesszék fel a tiltott tankönyvet használó tanítót. Nincs szabályozva továbbá a felsőbb leányiskolák szervezete és igazgatása sem. A középiskolai törvénnyel ellentétben utalás sincs a rendtartásra a népiskolai törvényben. De nem szabályozta a törvény a magánvizsga feltételeit a képzőkben, csak az iskolák belátására bízta azt, és nem írta körül a tanítói képesítést oly módon, hogy e tekintetben érvényesüljenek az állam érdekei és jogai. Ki kell tehát mondani az állam egyedüli jogosultságát a képesítés megadásában, fenntartva ugyanakkor a képzés szabadságát. Pénzügyi szempontokon kívül már csak a felekezetek érdekeinek védelme miatt is szembeszáll itt végül Berzeviczy a teljes államosítással, de szükségesnek találja a hatásosabb szankciókat az államellenes üzelmeket folytató iskolákkal szemben. (Megjegyezzük, hogy az emlékirat több gondolata kifejezést talált a községi, valamint a hitfelekezetek által fenntartott elemi iskolákban működő tanítók és tanítónők fizetésének rendezéséről szóló 1893:XXVI. törvényben.)

A következő, az 1892–96. évi országgyűlési ciklus fő témájában, az *egyházpolitikai törvények* vitájában Berzeviczy liberális elveiből és vallási türelmességéből is fakadóan

⁴ U. o. XV. kötet 343–346. o. az 1890. január 28-i 320. ülésről. Vö. még az 1892–96. évi országgyűlés képviselőházának naplója. III. kötet 425–430. o. az 1892. május 30-i 63. ülésről. – Megjegyezzük, hogy más helyen szólva a témáról, javasolta Berzeviczy, hogy Magyarország vegyen részt az 1896. évi athéni olimpiai játékokon, valamint a párizsi viláagiállítás alkalmából rendezendő torna- és sportversenyeken.

⁵ Az 1887–92. évi országgyűlés képviselőházának naplója XXI. kötet, 278–282. o. az 1891. január 22-i 442. ülésről; a további e tárgyban elhangzott hozzászólásait lásd u. o. 321. o. a június 26-i 445. ülésről és 350. o. a június 27-i 446. ülésről. – Az erről szóló törvényt lásd Magyar Törvénytár (a továbbiakban: Mtt) 1889–1891. évi törvénycikkek Budapest. 1897. 411–423. o.

⁶ U. o. XXVII. kötet 412–413. o. az 1891. december 17-i 579. ülésről. – Az erről szóló 1891:XLIII. törvényt lásd Mtt 1889–1891. évi törvénycikkek. 512–516. o.

támogatta a kormány előterjesztéseit, és *Csáky* oldalán küzdött az állami anyakönyvvezetésről, a kötelező polgári házasságról, az izraelita vallás recepciójáról, a vallás szabad gyakorlásáról szóló törvények elfogadtatásáért.⁷

A középiskolákat illetően 1893-ban reflektált *Milek Lajos* baloldali képviselő hozzájárására, aki egy erdélyi iskola példáján, ahol a tanulók 40 százaléka bukott el az érettségi vizsgán, hibáztatta a vizsgák szigorát. *Berzeviczy* szerint mégsem lehet általában túl nagy szigorról beszélni ezen a téren, hiszen legtöbbször csak egy tárgyból buktak el, így javító vizsgát tehetnek. Ideálisnak tartaná viszont, ha már az alsóbb osztályokban szigorúbb feltételekhez kötnék a továbbjutást.⁸

1895-ben, – noha ekkor már nem ő az államtitkár –, ismét bekapcsolódott a tárca költségvetési vitájába, és elveihez híven a szabad vallásgyakorlatnak a hangsúlyozásával együtt az állami érdekek érvényesítését vélte szükségesnek még a papok képzésében is, noha azt távolról sem tartotta állami feladatnak. A megoldást abban látta, hogy az állam állítson minden egyetemen teológiai fakultásokat, ezáltal biztosítsa minden felekezet papjelöltjei számára a felsőfokú tudományos képzés eszközeit és lehetőségeit. Elgondolása egybeesett az *Eötvösével*, aki huszonöt évvel azelőtt ugyanezzel a tervvel foglalkozott.

A VKM az évi költségvetése legfontosabb vitatémáját képező, a népoktatás revíziójáról szóló kérdésben egyrészt pénzügyi megfontolásból, másrészt a felekezetek jogainak tiszteletben tartása miatt ismét szembeszállt az államosítás gondolatával. Felfogása szerint a népoktatás revíziójának nem az államosítást kell szorgalmaznia – amint azt egyes körök a nemzetiségek magyarosításának célzatával kívánták –, hanem a népoktatás egészét szigorító szankciók törvénybe iktatásával. Álláspontját a még 1891-ben megfogalmazott – fentebb ismertetett – érvekkel támasztotta alá.⁹

Továbbra is támogatta *Berzeviczy* a kormány kultúrpolitikáját, így *Wlassicsnak*, az új miniszternek a javaslatát, amelyek többek között szorgalmazták a gyakorlati pályák megnyitását a nők előtt, a tanítónőképzőkön kívül számukra kereskedelmi tanfolyamok szervezését.¹⁰

Az 1899. évi költségvetés vitája során ismét egyetértett *Berzeviczy* a miniszterrel, és amiként nemrég a testi nevelés, úgy most a *művészeti (esztétikai) nevelés* érdekében fejtette ki gondolatait. Kiemeli, hogy a művészetek iránti érdeket, a művészi ízlés fejlesztését már az iskolában kell kezdeni. Sürgeti a társadalom egésze részéről a támogatást, továbbá a művészetek szorosabb kapcsolatát a társadalom vezető elemeivel, a külfölddel, amelynek következtében részt vehetnének a művészek az ottani, a külföldiek viszont a hazai kiállításokon. Egy 1897. évi megnyilatkozásához hasonlóan feleleveníti itt a Magyar Nemzeti Múzeum ügyét, és kívánja, hogy az váljon valóban a nemzet történeti múzeumává. Szükségesnek véli az általa „gondatlan jószág”-nak nevezett művészetek ügyeinek egységes és tervszerű kezelését, azok összpontosítását a VKM keretében. Megállapítása szerint egyébként túlprodukción mutatkozik a képzőművészetek terén. Ennek egyik okát az új irányú festészet és szobrászat „túlhajtásában és féktelenségében” látja.

⁷ Vö. az 1892–96. országgyűlés képviselőházának naplója XII. kötet 69–73., 116–117., 121. o. az 1898. április 28-i, május 2-i 208. és 210. ülésről.

⁸ U. o. XIV. kötet 361. o. az 1893. november 24-i 256. ülésről.

⁹ U. o. XXII. kötet 174–180. o. az 1895. január 29-i 418. ülésről.

¹⁰ U. o. XXII. kötet 250–251. o. az 1895. február 1-i 25. ülésről.

Elhidegülést észlel a régi művészeti irányok iránt, holott az újak – véleménye szerint – még nem forrtak ki az átmeneti zűrzavarból. Helyteleníti azt is, hogy ezek „szenvetve” keresik a naivitást és a primitivizmust. A művészeti forradalmakat csak annyiban és addig helyesli, amíg az új irányzatok nem csupán jelszóként élnek, azok nem múltó divatokat szolgálnak. A továbbiakban félelmének ad hangot a művészetek iránti kereslet és a kínálat aránytalansága, a fenyegető „művészi proletariátus” kifejlődése miatt, valamint hibáztatja, hogy a művészek és a közönség nem érti egymást. A hazai képzőművészet teendőiről szólva javasolta a tanulók esztétikai nevelésének hathatósabbá tételét, a vidéki múzeumok felkarolását, a művészi erők fokozottabb foglalkoztatását az iparművészetben.¹¹

Melegen üdvözölte *Berzeviczy*, hogy *Wlassics* az 1900. évi költségvetésbe felvette a University Extension (a későbbi Népszerű Főiskolai Tanfolyam) létesítését, amitől remélhető a tudományok népszerűsítése és terjesztése. Egyéb ekkori felvetései közt szerepel a műgyetem kiköltöztetése a Múzeum körútról, ezzel tágasabb hely biztosítása a múzeumnak, a polgári iskola hat- vagy hétosztályossá, a felső kereskedelmi iskola négyosztályossá fejlesztése.¹²

Berzeviczy oktatáspolitikai nézeteit nemcsak a képviselőházban folyó vitákban fejtette ki, hanem az országgyűlésen kívül is megragadott számos alkalmat gondolatainak nyilvánítására. Ezek részben az iskolai neveléssel és oktatással, ezen belül a testi, a művészeti neveléssel, a nőneveléssel foglalkoznak, de a tematikát kiszélesítve az iskola és a társadalom kapcsolatával, az iskolaügyön túllépve behatóan az iskolán kívüli neveléssel, a felnőttoktatással, a közművelődés számos kérdésével is.

Az 1896. évi II. Országos és Egyetemes Tanügyi Kongresszuson a közoktatáspolitikájának egyik alapvetését képező eszméjét, az egységes nemzeti közoktatásnak főbb vonásait fogalmazta meg. Az ott tartott előadásában célul tűzte ki a közoktatás nemzeti irányba fejlesztését, egységes szervezetének létrehozását, a tanügyi kérdésekben szilárd közvélemény kialakítását. Szembeszállt a személyi, társadalmi elfogultsággal, a közoktatás kihasználásával pártpolitikai célokra. Ismertette – és részben ismételte – az iskola-rendszer főbb ágaira, főként a tanítóképzésre, a polgári iskolára, a középiskolára, a szakoktatásra és a felsőoktatásra vonatkozó nézeteit. Felhívta a tanárok figyelmét arra, hogy legyenek az állameszme, a nemzeti egység apostolai (*Berzeviczy*, 1925. 343–361. o.).

A legkülönbözőbb alkalmakkor (például a kassai dóm felszentelésekor, a pusztaszeri ezredéves emlékünnepeken, egyesületek jubileumi ülésein, tornaversenyek megnyitóján vagy az interparlamentáris konferenciákon stb.) elmondott egyéb beszédein kívül külön említést érdemel két terjedelmesebb tanulmánya, amelyek közül az egyikben a felsőoktatás, a másikkban az iskolán kívüli ismeretterjesztés akkor aktuális kérdéseit fejtegette. Mindkettőből kitűnik, hogy *Berzeviczy* ezen a két területen érezte magát a legothonosabbnak, a legilletékesebbnek, művelődéspolitikai eszme-futtatásai közül ezekkel foglalkozott a legbehatóbban, leggyakrabban.

¹¹ Az 1896–1901. évi országgyűlés képviselőházának naplója IV. kötet 335–340. o. az 1897. március 5-i 63. ülésről, vö. még XXI. kötet 390–394. o. az 1899. április 10-i 438. ülésről.

¹² U. o. XXVIII. kötet 86–90. o. az 1900. március 21-i 555. ülésről.

A *Közművelődésünk és a harmadik egyetem* címen 1894-ben önálló kötetben is megjelent értekezése ismerteti a korabeli hazai felsőoktatás előzményeit és a külföldi analógiákat. A korabeli állapotokra rátérve, *Berzeviczy* az új egyetem(ek) életrehívásának szükségességét több érveléssel támasztja alá. Cáfolja az olyan érveket, hogy sem tanerő, sem pénz nincs elég az új létesítményekre. Állást foglal a felekezeti egyetem nyitása ellen, határozottan kiállva az új egyetem állami jellege mellett. Elhatárolja magát attól is, hogy helyi érdekek vagy akár felekezeti jellegű megfontolások játsszanak közre a megfelelő város(ok) kijelölésében. Lényegében Pozsonyt (a második helyen pedig Kassát) véli legalkalmasabbnak egyetemi székhelyül, de elképzelhetőnek tartja Szegeden második műegyetem felállítását is. Liberális gondolatvilágával magyarázható, hogy szóba hozza a budapesti egyetemen létező katolikus teológiai kar mellett, és a kolozsvári (vagy esetleg egy Debrecenben létesítendő) egyetemen a későbbiekben protestáns teológiai kar létesítését (*Berzeviczy*, 1984. 351–457. o.; *Berzeviczy*, 1911. 10–20. o.).

Időben nem sokkal ezután olvasta fel a Szabad Lyceum 1897. április 4-én tartott közgyűlésén másik jelentős, *Az ismeretterjesztés eszközei az iskolán kívül* című értekezését, amelyben lelkesen és pontos adatokkal számol be a műveltségnek egyre tágabb körökben való terjedéséről. Ennek magyarázatát a nemzeti nyelv előtérbe kerülésével, valamint az iskolán kívüli ismeretterjesztés eszközeinek, módozatainak bővülésében látja. Gondolva arra, hogy a felsőoktatásban nem részesült, de azt igénylő rétegek is továbbképzésre szorulnak, felkarolja az angol jelszót, hogy menjen az egyetem a néphez, alakuljon Magyarországon is az angol University Extension mintájára Népszerű Főiskolai Tanfolyam. A felnőttképzésnek lényegében társadalmi jellegű szervei, formái (ismeretterjesztő felolvasások, előadások, vasárnapi és esti oktatás) mellett az államnak kell nagyobb részt vállalnia a múzeum-, a könyvtár-, a színházügy terén. Ezek állapotának, lehetőségeinek, feladatainak felvázolása után befejezésül statisztikai adatok kíséretében képet ad a felnőttoktatás intézményeiről, azok működéséről, és a feladatok közé sorolja további szervek létesítését főként vidéken, az anyagi és szellemi erők fokozott igénybevételét, nem utolsósorban a nemzeti művelődés szükségességének elismertetését a társadalom széles rétegeivel (Első megjelenés: *Berzeviczy*, 1897).

A miniszteri székben

Neveléstörténeti szempontból munkásságának kiemelkedő fejezetét képezi az 1903. november 3-tól 1905. június 18-ig tartó, *Tisza István* kormányában viselt minisztersége. Kinevezésének bejelentését az országgyűlések történetében furcsa aktus tette emlékeztessé. Amikor ugyanis a képviselőház 1903. november 4-i ülésén felolvasták a kinevezését tartalmazó, az előző napon kelt királyi leiratot, *gróf Tisza István* és minisztertársai belépését nagy zaj és a baloldal részéről „ki vele!” kiáltás kísérte.¹³

¹³ Vö. az 1901–1906. évi országgyűlés képviselőházának naplója XVIII. kötet 244–245. o. az 1903. november 4-i 327. ülésről. – Az 1903. november 3-i keltezésű *Ferencz József* és *Tisza István* aláírásával ellátott kinevezést közli a Budapesti Közlöny, 1903. november 4-i 253. sz. 1.o., valamint a Hivatalos Közlöny 1903. november 5-i XI. évf. 24. sz. 506. o. – Itt jegyezzük meg, hogy *Berzeviczy* 1905. június 18-i felmentését, illetőleg utódjának, *Lukács Györgynek* a kinevezését majd a Budapesti Közlöny 1905. június 19-i 140. sz. 1., ill. 2. o., valamint a Hivatalos Közlöny 1905. július 1-i XIII. évf. 230–231. o. közli.

A továbbiakban ennél – a személyét ugyan nem érintő incidensnél – nyugodtabban került sor az országgyűlésen első miniszteri ténykedésére. Ez mindössze abból állt, hogy elfogadtatásra ajánlotta az *országos tanítói nyugdíj- és gyámalapról* és annak matematikai mérlegéről szóló, még elődje, *Wlassics* által benyújtott jelentést. A közoktatási bizottság erről szóló és annak elfogadását javasoló véleményének benyújtása után az alakítások és az ügyeknek – a korszakban szokásos – hosszú parlamenti átfutása következtében a miniszteri előterjesztés elfogadására csak augusztus 2-án került sor, érdemleges tárgyalás nélkül.¹⁴

Programbeszédét *Berzeviczy* csak 1904. július 30-án a VKM 1904. költségvetésének tárgyalása során mondta el. Először a *vallásügyekkel* foglalkozott, és kijelentette, hogy a hazai egyházakkal karöltve kíván működni és fáradozni az „állam és az egyházak előtt egyaránt álló etikai és kulturális célok” érdekegységének a megteremtésében. Feladatául jelölte meg a katolikus autonómia, a lelkeszi kongruához nyújtott állami dotáció rendezését. Szavaiból a korszakban természetes és a vallás- és közoktatásügyi miniszterektől megszokott, az egyházak irányában mutatott nagyfokú megértés, tolerancia tükröződik. Ugyanakkor más hasonló tárgyú nyilatkozataihoz hasonlóan kitűnik az állam által képviselt elvek messzemenő fenntartásának szándéka, annak hangsúlyozása, hogy az egyházi törekvéseket az állam csak addig a határig támogatja, amíg azok nem ütköznek érdekeibe.

A *felsőoktatásra* rátérve, szólt arról, hogy a jogi oktatás tárgyában elődjétől kész törvényjavaslatot vett át, amelynek céljai megegyeznek a *Csáky* által még 1893-ban tett előterjesztéssel. Helyesli, hogy a jogi és államtudományi doktorátus maradjon tisztán tudományos grádus, az igazságügyi és közigazgatási pályákra a minősítést két államvizsga adja meg, a vizsgákat országosan szervezett bizottság előtt tegyék le a hallgatók. Reméli, hogy a reform bevezetése megszünteti a budapesti egyetemen tapasztalható túlterheltséget és a különböző intézetek vizsgái közti aránytalanságokat.

A harmadik, sőt egy negyedik egyetem létesítésének gondolatát annak ellenére sem ejti el, hogy a megvalósítást pénzügyi nehézségek gátolják. Mivel nem egy városnak, hanem az országnak szolgál majd az új egyetem, a hely kijelölése mellékes, abban mégis az illető város egészségügyi intézményeinek fejlettsége a döntő, hiszen a legköltségesebb az orvosi és a természettudományi karok létesítése (*Berzeviczy*, 1894).

A *középkiskolákra* rátérve, rokonszenvét nyilvánította az Országos Közoktatási Tanács még 1894-ben kidolgozott terve iránt, hiszen annak értelmében a középkiskolák tantervének zöme és az érettségi vizsga minősítési hatálya is egységes lenne minden középkiskolában, továbbá a tanulók az V. osztálytól kezdve választhatnak a francia és a görög nyelv tanulása között.

A *polgári iskolák* reformját a középkiskolákénál is sürgősebbnek találja. Az Országos Közoktatási Tanács és az iskolatípus tanárait tömörítő szerv véleményének ismeretében afelé hajlott, hogy a polgári iskolát hatosztályossá kellene fejleszteni. Így alsó és felső tagozatából a különböző szintű gazdasági irányú középfokú szakiskolákba nyílna meg az út. A polgári iskola elvégzése jogosítana egyéves önkéntességre, valamint meghatározott

¹⁴ Vö. az 1901–06. országgyűlés képviselőházának irományai XX. kötet 313–391. o. a 280. sz. iromány, továbbá XXXIII. kötet 543. és 544. sz. iromány, valamint napló XXI. 51. o. az 1903. december 30-i 366. ülésről; XXV. kötet 11. o. az 1904. május 21-i 432. ülésről és a XXVIII. kötet 167. o. az 1904. augusztus 2-i 479. ülésről.

hivatali állások betöltésére. A módosítással csökkenne a középiskola túlszűfolttsága, amely utóbbi ezután főleg a tudományos pályákra készítene elő. Polgári iskolává kellene alakítani a felső kereskedelmi iskolák egy részét is.

A népoktatási törvény revíziója – ismétli meg *Berzeviczy* – sürgős feladat. Ennek során hatályos intézkedésekkel kell végrehajtani a tankötelezettséget, intenzívebbé tenni a tanfelügyeletet, újra szabályozni a tanítók fegyelmére vonatkozó előírásokat. Szükséges eredményesebbé tenni a magyar nyelv oktatását, emelni a tanítóképzés színvonalát, állami bizottságokra ruházni a tanítói képesítés megadását, gazdasági irányban fejleszteni az ismétlő oktatást.¹⁵

Berzeviczynek fontos bejelentése hangzott el az 1905. évi költségvetés előterjesztésekor, amikor a parlament tudomására hozta, hogy a következő évre az előzőnél 4,5 millió koronával többet irányzott elő a népiskolák szükségleteinek kielégítésére, és egyidejűleg *törvényjavaslatot nyújtott be a népiskolai törvények módosítása tárgyában*. A közoktatási körökben régóta felvetődő és most a parlament elé kerülő reform alapelvei megegyeztek az 1891. évi emlékiratában foglalt és utóbb már a programbeszédében is kifejezésre juttatott fent említett gondolataival. A reform nemcsak a magyar alsó fokú oktatás alap-törvényeként ismert 1868:XXXVIII. tc.-et érintette, hanem a népiskolák hatóságairól intézkedő 1876:XXVIII. tc.-et is.

A majd száz paragrafusból álló, 1904. október 20-i dátummal ellátott előterjesztés és különösen annak mintegy félszáz oldalt kitevő indoklása neveléstörténeti szempontból kimagasló jelentőségűnek mondható. Ez utóbbi főbb mondanivalója előtt adatszerűen ismerteti az *Eötvös*-féle törvény elfogadása, tehát 1868 óta az 1904-ig eltelt időszak főbb mutatóit. Eszerint a népoktatási intézetek száma ezalatt 15 282-ről 17 299-re, a tanítóké 17 792-ről 19 854-re, az iskolába járók aránya 50,4%-ról 82,24%-ra, a ráfordítás összege 7 520 246-ról 43 680 534 koronára emelkedett. Az Indoklás általános része szerint az eddig érvényben lévő törvények módosítása arra irányul, hogy a népművelés általános és nemzeti irányán túl eleget tegyen az időközben előtérbe került gyakorlati szempontoknak, emelje a néptanítók műveltségét, az elemi népiskola mindennapi tanfolyamát szerves kapcsolatba hozza az ismétlő tanfolyammal, növelje a községi és felekezeti tanítók fizetését, a tanítók fegyelmi ügyeiben jobban óvja az állam érdekeit.

Sorra veszi ezután az Indoklás fejezetenként és paragrafusonként a törvényjavaslatot. Amiként ebből kiderül, a tankötelezettségről szóló első fejezet határozottabban érvényesíti a hatéves elemi népiskola mindennapos és a hároméves ismétlő iskola tanfolyamába járók iskolalátogatásának kötelezettségét. Mivel eddig gyakran behajthatatlan volt az iskolai mulasztás esetén a szülőkre kirótt pénzbüntetés, őket ilyen esetben elzárással kívánja a törvény büntetni.

A tankötelezettség elvének ilyen kiemelése után következő, az elemi népiskola két tagozatáról intézkedő második fejezet hatályon kívül helyezi a héthónapos szorgalmi idő

¹⁵ Az 1901–06. országgyűlés képviselőházának naplója. XXVIII. kötet. 78–84. o. az 1904. július 30-i 477. ülésről, valamint u. o. 144–150. o. az 1904. augusztus 2-i 479. ülésről. – Ide tartozik, hogy a magyar nyelv eredményesebb oktatása céljából nem sokkal ezután javasolta *Berzeviczy*, hogy évenként mintegy 200 új állami iskolát állítsanak fel, de nemcsak a nemzetiségek, hanem a magyarok által lakott vidékeken is. Lásd u.o. 151, 157. o.

lehetővé tételét és – itt is, mint több más helyen, külföldi példákra hivatkozva – ragaszkodik a kilenc hónapos szorgalmi idő megtartásához.

A harmadik fejezet a tanítói fizetés minimumát az eddigi 600 helyett 800 koronában, a harminc év után járó nyugdíj összegét 1400–1600 koronában állapítja meg, körülírja továbbá, milyen lakást kell biztosítani a tanítóknak. Ezek fegyelmi vétségeinek felsorolásában helyet kap a magyar nyelv tanításának elhanyagolása, államellenes irány követése.

Majd harminc paragrafusban foglalkozik a tanítóképzéssel és -képesítéssel a negyedik fejezet. Fokozottan érvényesíteni kívánja a magyar nyelv kötelező tanításáról szóló 1879:XXVIII. tc. rendelkezéseit, különös tekintettel annak valóra váltására a képesítés terén. Segélyt biztosít a törvényjavaslat a felekezeti képzőknek az 1883. évi középiskolai törvényben foglaltak szerint. Jelentős tétele a javaslatnak, hogy az 1881-ben rendeletileg életbe léptetett négyéves tanítóképzést törvénybe foglalja. A nemek közti különbség hangsúlyozása mellett azonos tárgyakat ír elő a törvényjavaslat a fiú- és a leányképzők számára, felvéve előzőekben a „tornászot” és a katonai gyakorlatokat. Megfogalmazást nyer, hogy a tanítói képesítő vizsga csak magyarul tehető le és a magyar nyelvet az állami képzőkkel azonos óraszámban kell tanítani a nem magyar tanítási nyelvű tanintézetekben is. A tannyelvet és a felekezeti intézetek tantervét illetően ismét a középiskolai törvény analógiájára történik intézkedés, hasonlóképpen a használható tankönyvek, taneszközök és a tanítóképzős tanárok óraszámát illetően is. Fontos rendelkezés, hogy az oklevél kiadásának, a végleges alkalmazás jogosultságának feltétele az állami vizsgabizottság előtt tett képesítő szakvizsga.

A tanfelügyeletről – és a népiskolai hatóságokról – szóló ötödik fejezet az előzőek kinevezését szakvizsga letételéhez köti és kilátásba helyezi az Országos Közoktatási Tanács tagjainak bevonását az iskolalátogatásokba, a segédfelügyelők helyett pedig „iskolafelügyelők” alkalmazását. Korlátozott bírságolási joggal ruházza fel egy új rendelkezés ezután a népiskolai hatóságként elismert tanfelügyelőket.

A egyes intézkedéseket tartalmazó (91–94. paragrafusokig terjedő) hatodik fejezet törvényesen emeli érvényre az eddigi gyakorlatban már szokásos eljárást, amelynek értelmében az iskolai rend és fegyelem megsértését, mint kihágást 50 koronáig terjedő pénzbüntetéssel sújtja.¹⁶

Amint az az eddigiekből megállapítható, a törvényjavaslat *Berzeviczy* régebbi gondolataival egyezően és az újabban felmerült általános követelményeknek megfelelően hathatósabban érvényesíteni kívánja az állam érdekeit, beleértve ebbe a magyar nyelv fokozottabb elsajátításához szükséges intézkedéseket. Hangot ad ennek során annak is, hogy az államnyelv tanításának elhanyagolása éppúgy fegyelmi eljárást von maga után a tanítóval szemben, mint az úgynevezett államellenes irányok követése.

Ugyanilyen célzatú a magyar nyelv használatának kötelezővé tétele a tanítói képesítő vizsgán, valamint az állami vizsgabizottság szerepének megnövelése. Hasznos előírásnak minősíthetők a tankötelezettség fokozottabb betartását, a tanítók fizetésének, egyben mű-

¹⁶ A népiskolai közoktatásról szóló 1868:XXXVIII. és a népiskolai hatóságokról szóló 1876:XXVIII. tc. módosítása tárgyában benyújtott és 94 paragrafusból álló törvényjavaslat és Indoklás szövegének lelőhelye: az 1901–06. évi országgyűlés képviselőházának irományai. XXXV. kötet. 380–456. o. a 680. sz. iromány. – A törvényjavaslatot a miniszter 1904. október 20-án nyújtotta be az idézett országgyűlési ciklus 497. ülésén. Lásd napló XXIX. kötet 170. o. az 1904. október 20-i 497. ülésről.

veltségi színvonaluknak emelését, képzésük szigorítását, a tanfelügyelet hatékonyabbá tételét szorgalmazó intézkedések. Kiemelhető, hogy a törvényjavaslat szerkezetileg az eddigieknél áttekinthetőbb, rendezettebb formában foglalja egybe a népoktatásra vonatkozó rendelkezéseket, és európai látókörére vall, hogy az Indoklás bőségesen hivatkozik külföldi példákra. Érdeme továbbá, hogy a tanítók helyzetének javítását célzó elgondolásokat vet fel, nem titkolva, hogy ehhez tetemes összeget (7,5 millió koronát) szükséges a költségvetésből biztosítani.

Csak sajnálatosnak mondható tény, hogy a Tisza-kormány rövidesen bekövetkező bukása – és ezzel *Berzeviczy* miniszterségének megszűnte – miatt a törvényjavaslat még az érdemi parlamenti tárgyalásig sem jutott el. A népoktatás ügyének javítását célzó törvényjavaslat így csupán azzal a haszonnal járt, hogy annak egyes elemei *Apponyi* 1907. és 1908. évi törvényeibe bekerültek. *Berzeviczynek* – amúgy gazdag – művelődéspolitikai pályafutását tehát nem koronázhatta meg annak a törvénynek az elfogadtatása, amely legjelentősebb és kihatását tekintve legmaradandóbb alkotását jelenthette volna.

Hasonló sikertelenséggel járt egy másik, a *jogi képzés reformját* tartalmazó törvényjavaslatának benyújtása is. A már a *Csáky* által 1893-ban tett, majd *Eötvös Loránd* által visszavont, a következő évben *Wlassics* idején ismét elővett, sőt már illetékes szakfórumokhoz véleményezésre is szétküldött, majd 1898-ban törvényjavaslat formájában előkészített, négy év múlva ismételt vitára bocsátott terv a doktorátust tudományos fokozattá minősítve, annak minősítő jellegét megszüntette volna, továbbá egységes elméleti államvizsgát kívánt bevezetni. A *Berzeviczy* által 1903. december 12-én benyújtott, több módosítással elődeinek elgondolásait tükröző törvényjavaslat a miniszter röviddel ezután bekövetkezett távozása miatt szintén megfeneklett.¹⁷

A lényegében sikertelenül végződő törvényalkotási kísérleteken kívül *Berzeviczy* több mint negyedszáz *rendeletével* is nyomot hagyott a magyar oktatás- és művelődésügy területén. Érintették ezek az óvodáktól kezdve a felsőfokú képzésig az intézetek és a bennük folyó munka szervezetét, menetét, rendjét, tartalmát, az oktatók továbbképzését.

Az oktatási intézmények fejlesztése terén tett lépései közül említhetők, hogy mintegy másfélszáz állami iskolát szervezett majd háromszáz új tanítói állással, folytatta a két tudományegyetem építkezéseit, valamint 12 új szaktanítós gazdasági iskolát hozott létre. Jelentősen támogatta a gyógypedagógiai intézeteket, hatékonyabbá igyekezett tenni a szakfelügyeletet, gazdagította az ifjúsági és iskolai könyvtárak állományát, a múzeumok gyűjteményeit.¹⁸

¹⁷ Vö. az 1892–96. évi országgyűlés képviselőházának naplója XV. kötet 241. o. az 1893. december 12-i 270. ülésről és ugyanezen országgyűlés képviselőházának irományai XVI. kötet 172–175. o. az 540. sz. iromány. Az erre vonatkozó, az 1889. december 14–18-án lezajlott vitáról lásd *A jogi szakoktatás reformja*. Budapest 1890. 48 o., továbbá a Magyar Jogászegylet 1902. májusi gyűlésének beszámolója: *A jogi vizsgákról szóló vita*. Budapest, 1903. 140 o. Magyar Jogászegyleti Értekezések. 210. sz. – *A jogi szakoktatás reformjáról* lásd még *Berzeviczynek* a IX. magyar jogászegylet 1885. szeptember 22-én elmondott beszédét (Beszéd-ek és tanulmányok. I. 278–290. o., valamint: *Az elméleti jog- és államtudományi állami vizsgálatokról és a jogi szakoktatásról*. Budapest, 1905. 50 o.

¹⁸ A rendeleteket lásd: Magyarország Rendeletek Tára 1903–1905. évfolyamai (XXXVII–XXXIX. folyam), valamint a Hivatalos Közlöny 1903–1905. XI–XII. évfolyama.

Tájékoztatás végett érdemes számszerűen ismertetni a minisztersége idején fennálló oktatási intézmények következő főbb adatait (*Magyarország közoktatásügye*, 1905, 172. o.):

1904–1905-ben működött 2551 *kisdedóvó* (szaporodás az előző évhez viszonyítva +16), ebből rendes kisdedóvó: 1600 (+59), állandó menedékház: 222 (–19), nyári menedékház: 728 (–23). Az óvodákat látogatta 234 000 gyerek, a 9 kisdedóvónő-képző intézetet 406 növendék.

A *népoktatás* területén működött 16 510 elemi mindennapi iskola (+496). (A szaporulat jó része a fiú- és leányiskolák különválasztásából adódik.) A 29 657 tanító kezén volt 1 818 977 gyerek (+19 220). Ismétlő iskolába járt 475 556 gyerek (–584), a 33 felső népiskolába (1894-ben: 57) és a 369 polgári iskolába (1894-ben: 213) 2 421 tanuló. Ez utóbbiak száma 3 százalékkal, a tanítóké 6 százalékkal nőtt. A 89 tanító- és tanítónőképzőben (ebből 40 tanítónőképző) 927 tanár (+81) 10 269 tanulót (–93) oktatott.

A *szakoktatás* területén a 458 iparostanonc iskolában 2 805 tanító 64 085 tanulóval, a 86 kereskedőtanonc iskolában 392 tanító 5 430 tanulóval foglalkozott. A magasabb fokú, a szó valódi értelmében szakoktatási jellegű intézetnek nevezhető a fiumei tengerészeti akadémia 16 tanárával és 42 növendékével, a kereskedelmi akadémia 21 tanárával és 64 növendékével, a 37 felső kereskedelmi iskola 427 tanárával és 5 665 növendékével, a 19 női kereskedelmi tanfolyam.

A népoktatás és a középfokú intézetek közt helyet foglaló 27 felsőbb leányiskolában (–1) 258 tanár (+15) 5 206 tanulóval (–449) foglalkozott.

A 200 *középiskolában* (ebből 32 reáliskola) 3 999 tanár (+46) 62 489 tanulót (+288) oktatott.

Az 59 *felsőfokú tanintézet* közül működött 2 tudományegyetem, 1 műegyetem, 10 jogakadémia, 46 hittani intézet. Ezekben 1022 tanár (+15), közülük 459 nyilvános egyetemi tanár (+13) 14 160 hallgató, köztük 185 nő (–20) tanulmányait vezette.

A tárcza az 1905. évre 61 857 164 koronát irányzott elő költségvetésére (1868-ban: 2 148 000 K.). Ebből az összegből mintegy félmillió korona jutott a népiskolai és a könyvtárak, a múzeumok fejlesztésére.

Tevékenysége a miniszterségét követő években

Berzeviczy Albert a tárcától megválva továbbra is a magyar közélet egyik kiemelkedő egyéniségeként tartható számon. *Eötvös Loránd* után mintegy három évtizedig (1905–1936) elnöke volt a Magyar Tudományos Akadémiának, 1910–1911-ben a képviselőháznak, 1913-tól tíz évig az Országos Testnevelési Tanácsnak, 1923-tól hosszú ideig a Kisfaludy Társaságnak, 1932-ben a Magyar Pen Klubnak. Annak ellenére, hogy távol állott a radikális mozgalmaktól vagy *Ady* eszmevilágától, nem zárkózott el a költőnek és követőinek elismertetésétől, teret adott munkásságuk elemzésének. Több közgazdasági jellegű szerv (például a Magyar Általános Kőszénbánya Rt., az Olasz–Magyar Bank, a Corvin Mátyás Társaság) elnökeként nyilvánított nem egy megfontolt véleményt közjogi, jog- és államtudományi problémákban. A főrendiháznak 1917-ben lett tagja. Itt a két világháború közötti időszakban több alkalommal tanúságot tett liberális felfogásáról, szembeszállt a szabadelvűséget ért támadásokkal.

Ugyanebben a korszakban külpolitikai funkciókat is viselt. Alkalmassá tette erre egyebek között az is, hogy beszélt franciául, németül és olaszul, de értett és olvasott angolul és latinul is. Nemzetközi viszonylatban is elismert tekintélyként képviselte hazáját és védte érdekeit az Interparlamentáris Unió magyar csoportjának elnökeként például a népszövetségi fődelegátusi megbízatása miatt akadályozott *Apponyit* követően 1920–1934-ig ennek a szervnek a konferenciáin.

Más nemzetközi fórumokon is szót emelt az államok közti jogegyenlőség mellett. Odahaza közben élete végéig, az 1936 március 22-én bekövetkezett haláláig konzervatív szellemben befolyásolta a kulturális élet irányítását.

Mindezekre alkalmassá tette széles körű műveltsége, a liberális eszmevilágból táplálkozó világnézete, a közélet széles területein szerzett tapasztalatai, erkölcsi szilárdsága, tónusának tiszteletet parancsoló előkelősége. A róla szóló megemlékezések egyikének szóhasználatára szerint *literary gentleman*, más megfogalmazások alapján a sárosi dzsentriből a nemzet nyugateurópaivá váló „representative man”-je maradt. Magatartását a jómodor, az emberi méltóság megbecsülése jellemezte. Fiatalon márványarcú embernek nevezték. Bizonyos szoborszerűség jellemezte már külső alakjában is. Ez az arisztokratizmus is magyarázza, hogy az utca népe sohasem emelte vállára, nem lett a nyilvánosság kegyeltje. Rendelkezett viszont az ékesszólás és az írásművészet adományával. Beszédeit, írásait is inkább a tömör, szabatos kifejezőmód, semmint a szárnyaló erő jellemezte. Meggyőzni akart szóban–írásban, nem elragadni.

Érdeklődésének középpontjában a jogon és közgazdaságon kívül a művészetek, a történelem, az oktatás- és művelődéspolitikai kérdései állottak. Termékeny gondolatait mint szónok, előadó és közíró a tudós kifinomult stílusában adta elő. Képzőművészeti tárgyú munkáiból (*A cinquecento festészete és szobrászata*, 1906; *A tájképfestészet a XVII. században*, 1910), útleírásaiból (*Itália*, 1895; *Délen, Görögországi utazások, Régi emlékek*, 1907); történeti műveiből (*Beatrice királyné*, 1908); *Az abszolutizmus Magyarországon 1849–1860, 1922–1926. 1–2. kötet*), valamint az önállóan megjelent tanulmányaiból (*Közművelődésünk és a harmadik egyetem*, 1894; *Az ismeretterjesztés eszközei az iskolán kívül*, 1897) egyaránt kitűnt fogékonysága a kultúra értékei iránt, a művelődésügyben játszott szerepe kapcsán pedig nem utolsósorban az oktatáspolitikáért.

Az itt felsorolt önálló kiadványokon kívül irodalmi becsúek – az egyébként gyűjteményes kiadásban is megjelentetett – emlékbeszédei költőkről, tudósokról, politikusokról, emelkedett hangú elnöki megnyitói, alkalmi beszédei, hozzászólásai a kulturális élet különböző rendezvényein, vagy éppen közművelődési egyesületekben (a Szabad Lyceumban, a Népszerű Főiskolai Tanfolyamon), a Budapesti Szemlében és más folyóiratokban közzétett tanulmányai. Ezekben az esztéta, a műtörténész, a szónok *Berzeviczy* is csillogtatja képességeit és tesz tanúbizonyságot széles körű ismereteiről (*Berzeviczy*, 1905).

A művelődéspolitikáját, de egész eszmevilágát is befolyásoló nézetei mélyen gyökerestek kora uralkodó eszméiben, a liberalizmusban és a nacionalizmusban, hűen tolmácsolva a hatalmat gyakorlók liberális szárnyának gondolatait. Tengelyében állt ezeknek a kultúra nemzeti jellegének kidomborítása, az iskolai és az iskolán kívüli művelődés minden szintjén és ágában az állameszme fokozott érvényesítése, az állam szuverenitásának védelme, befolyásának erősítése.

Ez utóbbiak érvényesültek *egyházpolitikájában* is, a felsőoktatásban pedig elsősorban a papképzésben, ahol messzemenően tiszteletben tartotta mind a felekezeteknek, mind az államnak az érdekeit.

A nemzeti kultúra megerősítésének szolgálatában szorgalmazta a *magyar nyelvnek*, mint államnyelvnek a terjesztését. Nem egyszer szembeszállt azonban a nemzetiségeket bántó, oly gyakran megnyilvánuló türelmetlenséggel, hangsúlyozva, hogy csak szellemi síkon és erővel, nem pedig erőszakos beavatkozással lehet és kell a nem magyar ajkúakat szoktatni a magyar nyelv használatára, terjeszteni köztük a magyar kultúrát. A magyar nyelv szerepének minél hathatósabb elismertetésére irányultak a törvényjavaslataiba beépített olyan elemek, hogy például a tanítói képesítő vizsga csak magyar nyelven tehető le, vagy hogy a magyar nyelv tanításának elhanyagolása fegyelmi vétségnek tekinthető.

A *közoktatás* legkülönbözőbb ágainak szervezetét, néhol tartalmát szabályozó rendeletei, az e tárgyakban elmondott beszédei ugyancsak a nemzeti irány követésének szolgálatában állottak. Figyelmet fordított közben *Berzeviczy* a népoktatás gyakorlati szempontjaira, annak egyes részterületei között a kapcsolat szorosabb fűzésére, a közoktatás többi ágaiban is a testi, illetőleg a művészeti (esztétikai) nevelés fokozottabb érvényesítésére.

Érdeme az iskolán kívüli oktatás, a szélesebb értelemben a *közművelődés* felkarolása, többek közt a – későbbi szabad egyetemnek megfelelő – Népszerű Főiskolai Tanfolyam gondolatának felvetése, majd megvalósításának felkarolása.

Jelentéseiben, előterjesztéseiben gyakran hivatkozott külföldi példákra, adatokkal is kimutatva a hazai és a külföldi állapotok közti különbségeket. Ez is, de munkásságának egésze is európai látókörére vall. Mind a szóban és írásban kifejtett gondolatainak, mind pedig viszonylag rövid miniszteri tevékenységének révén nemcsak hazai viszonylatban egyik kiemelkedő, de európai mércével mérve is számottevő alakja a magyar és az egyetemes művelődéstörténetnek.

Irodalom

Berzeviczy Albert (1894): *Közművelődésünk és a harmadik egyetem*. Budapest.

Berzeviczy Albert (1897): Az ismeretterjesztés eszközei az iskolán kívül. *Budapesti Szemle*, 90. kötet, 246. sz. 331–350. o.

Berzeviczy Albert (1905): *Beszédek és tanulmányok*. 1–2. kötet, Budapest.

Berzeviczy Albert (1911): *Vélemények az új egyetemek alapításáról*. A Felsőoktatási Egyesületben tartott tanácskozások, Budapest.

Felkai László (1991): Két miniszteri portré. Csáky Albin gróf és Eötvös Loránd báró. *Új Pedagógiai Szemle*, 41. 7–8. sz., 134–136. o.

Magyarország közoktatásügye az 1905. évben. (1905) Budapest.

Felkai László

ABSTRACT

LÁSZLÓ FELKAI: ALBERT BERZEVICZY, THE CULTURAL POLITICIAN

Albert Berzeviczy was an outstanding individual of Hungarian cultural history even on a European scale. For several decades he worked in educational and especially educational policy affairs as a member of the Parliament, at the Ministry of Religion and Public Education then as a Secretary of State. In the middle of his life and in the midpoint of his work – and also of this study – stands his ministry of religion and public education. His orders and bills focused on the reform of the Hungarian schooling. The most outstanding of the latter ones was the reform plan of the public education laws of that time, with the reform of the 1868:XXXVIII. Act above all that had been long drawn-out and even during his term had not been passed. Even after his ministry he drew attention with his writings and as an eloquent speaker. He was a distinguished scientist in historical science, art history and aesthetics and politician and cultural politician.

Magyar Pedagógia, **98**. Number 1. 27–40. (1998)

Levelezési cím / Address for correspondence: Felkai László, H – 1077 Budapest, VII. Dohány u. 12.